

ਸਫਲ ਸਵੈਜੀਵਨੀਕਾਰ : ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ

ਨਿਰਵੈਰ ਸਿੰਘ ਮੱਲ੍ਹੀ

ਮੁਖੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ

ਐਸ.ਡੀ.ਕਾਲਜ, ਅੰਬਾਲਾ ਕੈਂਟ

ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸ਼ਖਸ਼ੀਅਤਾਂ ਦੇ ਬੌਧਿਕ ਅਤੇ ਮਨੋਰੰਜਕ ਰੁਚੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸੁੱਪਨਮਈ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਕਾਰ ਹੋਣ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਾਹਿਤਕ ਸਫਰ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਸਵੈਜੀਵਨ ਦਾ ਆਗਾਜ਼ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ 'ਬਚਿਤ ਨਾਟਕ' ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੂਰਵਲੇ ਜਨਮ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ ਵੰਨਗੀ 1947 ਈ. ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਲਿਖਿਆ ਜਾਣ ਲਗਿਆ। ਪ੍ਰਿ: ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਵੈਜੀਵਨੀ "ਆਰਸੀ", ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਦੀ "ਮੇਰੀ ਦੁਨੀਆ" ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਵੈਜੀਵਨ "ਔਨ ਪਾਥਸ ਆਫ ਲਾਇਫ" ਅਤੇ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਦੀ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਨਾਲ ਹੀ ਮਹਿੰਦਰ ਜੋਸ਼ੀ ਦੀ "ਮੇਰੇ ਪੱਤੇ ਮੇਰੇ ਖੇਤ", ਪ੍ਰਿ: ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਦੀ "ਉਮਰ ਦਾ ਪੰਥ" ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਦੀ "ਨੰਗੇ ਪੈਰਾਂ ਦਾ ਸਫਰ", ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ "ਰਸੀਦੀ ਟਿਕਟ" ਅਜੀਤ ਕੌਰ ਦੀ "ਖਾਨਾ-ਬਦੋਸ਼", ਚੰਗਾ ਸਾਹਿਤਕ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ।

ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਸਥਾਪਤ ਨਾਂ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਹਿਤ ਉਸਰਦੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਸ਼ਖਸ਼ੀਅਤ, ਸੂਖਮ ਜੀਵਨ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਅਦਭੁਤ ਸਾਹਿਤਕ ਕਲਾ ਕੋਸ਼ਲਤਾ ਰਾਹੀਂ ਇਕ ਵਖਰੇ ਚਿੰਤਨ, ਨਿਵੇਕਲੇ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਬੌਧਿਕ ਮੰਜਲ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਹਿਤਕ ਕਿਰਤਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗਲਪਕਾਰ, ਨਿਬੰਧਕਾਰ ਅਤੇ ਨਾਟਕਕਾਰ ਵਜੋਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਜਗਤ ਵਿਚ ਪਹਿਚਾਣ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਸਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੁਭਾਉ ਮੁਤਾਬਕ ਦੇਸ਼-ਦੇਸ਼ਾਂਤਰਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀਆਂ, ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਜਮੀਨਾਂ ਦੇ ਚੰਗੇ-ਮਾੜੇ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੱਮਝਣ ਦੀ ਚੇਸ਼ਟਾ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਰੱਖੀ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਪਰੀਤ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਜੀਵਨਜਾਚ ਵਿਚ ਵੀ ਜੜ੍ਹ ਸਥਾਪਤ ਕਰਣ ਵਾਲੀ ਕਾਬਲੀਅਤ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਸੂਚਕ ਵੀ ਮੰਨਿਆ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਦੇ ਸਵੈਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਖਸ਼ੀਅਤ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ, ਵਿਚਰਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪਿਛੋਕੜ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਅਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਉਸਦੀ ਕਲਮ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣੀ। ਪੱਛਮ ਅਤੇ ਪੂਰਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਵਖਰੇਵੇਂ ਬਾਵਜੂਦ ਦੋਨਾਂ ਦਾ ਤਾਲਮੇਲ ਲੱਭਦਾ ਇਹ ਕਲਮ ਦਾ ਜਾਦੂਗਰ ਸ਼ਬਦਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਨਵਾਂ ਮਿਆਰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਨੇ ਤਿੰਨ ਅਲਗ-ਅਲਗ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਸਿਰਜੀ ਹੈ। ਤਿੰਨਾਂ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ, ਜਵਾਨੀ, ਪੇਸ਼ੇ, ਕਿਸਾਨੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਨੂੰ ਸਵੈਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਬਿਰਤਾਂਤ ਰਾਹੀਂ ਸਮਕਾਲੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਹਾਲਾਤਾਂ, ਮਾੜੇ-ਚੰਗੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਰਾਹੀਂ ਐਂਕਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਉਸਦੀ ਸਵੈਜੀਵਨ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਭਾਗ 'ਮੇਰੀ ਜੀਵਨ ਕਹਾਣੀ-1' ਵਿਚ ਬਚਪਨ, ਜਵਾਨੀ ਅਤੇ ਖਾਸਤੌਰ ਤੇ ਮਿਸ਼ੀਹਾਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪੜ੍ਹਨ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਯੂਰੋਪ ਦੇ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ ਫੇਰੀ ਦੌਰਾਨ ਦੀਆਂ ਅਮਿਟ ਯਾਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਸਵੈ-ਸੋਚ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਧਰਤੀਆਂ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਚੇਸ਼ਟਾਵਾਂ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਭੂਗੋਲਿਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਗਿਆਣ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਆਪਣੀ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਹਿੱਸੇ "ਮੰਜਲ ਦਿਸ ਪਈ" ਵਿਚ ਵਿੱਦਿਅਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਬਾਦ ਨੌਕਰੀ ਦੌਰਾਨ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਗਿਰਾਵਟ, ਸਮਾਜਕ ਪਿਛੜੇਪਣ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਪਾਸਾਰ ਅਤੇ ਨੌਕਰੀ ਪੇਸ਼ੇ 'ਚੋਂ ਉਭ ਚੁਕੇ ਅਸਫਲ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਸ਼ਤੈਣੀ ਕਿਸਾਨੀ ਪੇਸ਼ੇ ਦੀ ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਸਵੈਜੀਵਨ ਦੀ ਬਣਤਰ ਦਾ ਸੁੱਪਨਾ ਨਵੀਨ ਚੇਤਨਾ ਵਾਂਗ ਉਸਰਿਆ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਦਾ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸਮਾਜਕ-ਸੱਚ ਨਾਲ ਸੁੱਪਨਿਆਂ ਦੇ ਖਿਲਰਣ ਦਾ ਲੜੀਵਾਰ-ਕ੍ਰਮ ਸਵੈਜੀਵਨ ਦਾ ਅਹਿਮ ਤੱਤ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ। ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਦੀ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਦਾ ਤੀਜਾ ਹਿੱਸਾ ਦੇਸ਼ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਦ ਲੇਖਕ ਦਾ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਵੱਸਣਾ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰੂਸ ਅਤੇ ਚੀਨ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ, ਵਿਅਸਤ ਯਾਤਰੂ ਵਾਲਾ ਸਫ਼ਰੀ ਨਿਜੀ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਜ਼ਿਕਰ ਦੀ ਘਾਟ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ। ਪਰ ਵਿਸ਼ਵ ਰਾਜਨੀਤਕ ਹਾਲਾਤਾਂ ਮਹਾਂਸ਼ਕਤੀ ਬਣਨ ਦੀ ਚੇਸ਼ਟਾ ਲੈ ਕੇ ਅਮਰੀਕੀ, ਰੂਸੀ ਸਿਸਟਮ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਅਤੇ ਦੋਨਾਂ ਦੇ ਸਿਸਟਮ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਿਚੋਂ ਦੋਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਦੀ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਬਣਤਰ ਦੀ ਰਚਨਾਤਮਕ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ।

ਬਹੁਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਮੱਤ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਦੀ ਸਵੈਜੀਵਨ ਦੇ ਤਿੰਨ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਲੰਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ ਤੇ ਰੇਖਾਚਿੱਤਰ ਵਾਂਗ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਿਧ ਆਲੋਚਕ ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ "ਸਮੁੱਚੇ ਤਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਦੀ ਇਹ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਵਿਚਲੀ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਦੀ ਜੀਵਨ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਰ ਇੱਝ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸੁਤੰਤਰ ਲੇਖ ਲਿਖੇ ਹੋਣ, ਕੁਝ 'ਕੁ ਤਾਂ ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ ਤੇ ਰੇਖਾਚਿੱਤਰ ਵਾਲੇ ਤੱਤ ਹੀ ਜਾਪਦੇ ਹਨ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਲੇਖਕ ਦਾ ਮੰਤਵ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਰੇਖਾਚਿੱਤਰ ਉਲੀਕਣ ਦਾ ਹੋਵੇ, ਇਥੇ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਵਾਲਾ ਤੱਤ ਉਹਲੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ" ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਬਣਤਰ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਵਿਚਾਰਯੋਗ ਤੱਥ ਹੈ। ਪਰ ਅਲਗ-ਅਲਗ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ, ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਟੁੱਟ ਇਕਸੁਤਰਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦਿੰਦੀ ਪਰ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਵੈ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਜਿੰਦਾਦਿਲ ਮਨੁੱਖ ਵਜੋਂ ਚਿਤਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਾਠਕ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਸਵੈਜੀਵਨ ਦਾ ਪ੍ਰੇਰਕ ਸੌਮਾ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੱਤ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਇਸ ਵਿਚਾਰਚਰਚਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਦੀ ਸਵੈਜੀਵਨ ਬਣਤਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੈ।

ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਦੀ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਸਮਾਜਕ ਵਲਗਣਾਂ, ਧਾਰਮਿਕ ਡਰਾਵਿਆਂ ਵਾਲੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਜਿਨਸੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਜਿਨਸੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਪਸੀ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਕੱਢ ਕੇ ਦਿਲੀ-ਸਾਂਝ ਵਲ ਲੈ ਤੁਰਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਉਹ ਕੋਮਲ ਦਿਲੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਰਾਹੀਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਅਕਤੀ ਮਨ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਮੰਜਲ ਦਾ ਅਹਿਮ ਅਹਿਸਾਸ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਉਸਦੀ ਇਹੀ ਕੋਮਲ ਅਹਿਸਾਸ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਦੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਤੱਤ ਸੱਚ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਿਰੋਲ ਸੁੱਪਨਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਵਿਚਲੇ ਇਹ ਸੁੱਪਨਮਈ ਤੱਤ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਅੰਦਰਲੀ ਕੁਦਰਤੀ ਪ੍ਰਕੀਰਿਆ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸੁੱਖ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਅਤੇ ਸਮਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਣ ਦਿੰਦਾ, ਪਰ

ਜੀਵਨ ਵਿਚਲੀ ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਦਾ ਜਿਕਰ, ਜੀਵਨ ਦੇ ਦਰਦ, ਜਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਹਾਰਾਂ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਵੇਦਨਾ ਬਣਕੇ ਸੱਚ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਲਮ ਦੀ ਸੁੱਚਤਾ ਦਾ ਅਹਿਮ ਤੱਤ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਜੀਵਨ, ਵਿਹਾਰ, ਮਨੁੱਖੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਨਵਾਂ ਉਸਰਦਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸੱਚੀ ਸਖਸ਼ੀਅਤ, ਸੋਝੀ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਆਤਮਕ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹੀ ਕਿਰਤ ਮੁਲਵਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਮਨੁੱਖ ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਬੀਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ -

“ਕੋਈ ਛਾਤੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕੋਈ ਆਹ ਉਹਕੇ ਵਿਚ ਦੱਬੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਕੋਈ ਦਿਲਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹਦੇ ਵਿਚ ਰੜਕ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਕੋਈ ਅੱਖ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਅਣਵਗਿਆ ਅਥਰੂ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਹਰ ਛਾਤੀ, ਦਿਲ, ਹਰ ਅੱਖ ਵਿਚ ਕੋਈ ਉਮੀਦ ਵੀ ਜਰੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।”

ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਹੁਲਾਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਥੇ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਕਿਸਦੇ ਸੱਚ ਤਕ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਦੀਵੀਂ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਵਲ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮੁਹਾਰਤ ਰਖਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਦੀ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਨਿਜੀ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵਿਭਿੰਨ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ ਫੇਰੀ ਦੌਰਾਨ ਨਸਲੀ ਵਿਤਕਰਾ, ਧਾਰਮਕ ਅੰਨ੍ਹਪੁਣੇ ਕਾਰਣ ਦੇਸ਼ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦੀ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿੱਖ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮਕ ਕਟੜਤਾ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਦਾ ਬੇਬਾਕ ਬਿਆਨ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਦੀ ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਤਾਂ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਦੇ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਅਹਿਸਾਸਾਂ ਪਿਛੇ ਛਿਪੇ ਖੁਦ ਦੇ ਪਿੰਡੇ ਹੰਡਾਏ ਦਰਦ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਨੰਗਪੁਣੇ ਅਤੇ ਅੰਨ੍ਹੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਲੁੱਟ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਉਸਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਭੁੱਖ ਅਤੇ ਲੋਭੀ ਸੋਚ ਦਾ ਬੇਬਾਕ ਬਿਆਨ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਤੱਤ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਮਧਰੇ ਕੱਦ ਦਾ ਇਹ ਵੱਡਾ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਸੁੰਦਰ ਪੰਜਾਬੀ ਨੈਣ-ਨਕਸ਼, ਚੌੜੇ ਮੱਥੇ ਸਦਕਾ ਨਾਇਕਤਵ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਕਲਮ ਵਿਚੋਂ ਰਿਸ਼ੀਆਂ, ਪੀਰਾਂ ਜਿਹੀ ਦਰਵੇਸ਼ੀ ਝਲਕਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਮਾਜਕ ਮਸਲਿਆਂ, ਗੈਰਬਰਾਬਰੀ ਅਤੇ ਲੋਕਰਾਜ ਹੇਠ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੁਤੰਤਰ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਅੱਗੇ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਇਹੀ ਸੁਤੰਤਰ ਵਿਵੇਕਸ਼ੀਲ ਚਿੰਤਨ ਉਸਦੀ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਵਿਚ ਉਸਦੇ ਨਿਜੀ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਦਾ ਅਹਿਮ ਪੱਖ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਥੇ ਸਮਕਾਲੀ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਪਰਿਣਾਮਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਦੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਉਸਦੀ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਦੀ ਬਣਤਰ ਤੇ ਬਹੁਪੱਖੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਪੜਾਈ ਦੌਰਾਨ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਉਥੋਂ ਦੇ ਵਿਦਿਅਕ ਸਿਸਟਮ ਵਿਚਲੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦਾ ਮਿਹਨਤੀ ਸੁਭਾਉ ਅਤੇ ਖਾਸਤੌਰ ਤੇ ਅਧਿਆਪਣ ਖੇਤਰ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :-

“ਇਮਤਿਹਾਨ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਿਗਰਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ.....ਜੇ ਕਦੇ ਨਕਲ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸ਼ਕਾਇਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਤੇ ਫੈਸਲਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਫੈਕਲਟੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ, ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕਮੀਸ਼ਨ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਉਥੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਵੀ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ 80 ਫੀਸਦੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਆਪਣਾ ਖਰਚ ਆਪ ਕਮਾ ਕੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ.....।”

ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਗਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਸੋਚ ਵਲ ਮੁੜਿਆ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਰੂਸ ਅਤੇ ਚੀਨ ਦੇ ਜੁੱਗ ਪਲਟਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦੀ ਵੀ ਖੁਲ੍ਹੇ ਮਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :-

“ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕਰਾਮਾਤ ਵੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਸੱਚੀ ਮੁੱਚੀ ਦੰਗ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਸੋਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਕਿ ਤਿੰਨਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਮੁਲਕ ਚੀਨ ਦਾ ਕਾਇਆ ਕਲਪ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।”

ਉਹ ਸਾਮਰਾਜੀ ਲੋਟੂ ਨੀਤੀ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਉਹ ਚੰਗਿਆਈਆਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਨ ਤੋਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਝਿਜਕੀਆਂ। ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :-

“ਸੋਵੀਅਤ ਦੇਸ਼ ਸ਼ਾਇਦ ਇਕੋ ਅਜਿਹਾ ਮੁਲਕ ਮੈਨੂੰ ਉਦੋਂ ਜਾਪਿਆ, ਜਿਥੇ ਕੀਮਤਾਂ ਹਰ ਸਾਲ ਵੱਧਣ ਦੀ ਥਾਂ ਘੱਟਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਸੱਚੀਂ ਘਰਾਂ, ਸਿਨੇਮਿਆਂ ਤੇ ਸਾਰੇ ਤਮਾਸ਼ਾ-ਘਰਾਂ ਦੀ ਮੰਦਰਾਂ ਵਰਗੀ ਖਾਮੋਸ਼ੀ, ਸਫਾਈ ਤੇ ਪਾਕੀਜ਼ਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।”

ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਦੀ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਸਮਾਜ, ਸਭਿਆਚਾਰ, ਵਿਸ਼ਵ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਚਨਾਤਮਕ ਅਹਿਮੀਅਤ ਹੈ।

ਗੁਰਬਖਸ਼ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦਾ ਸ਼ੌਕੀਨ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਿੱਠੀਆਂ ਦਿਲ ਲੁਭਾਉਂਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਉਹ ਉਸਤਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੋਸ਼ਲਤਾ ਉਸਦੀ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਪਸੰਦੀਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੋ ਨਿਬੜਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :-

“ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਔਰਤ ਮੇਰੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਬਣੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਇਸਤਰੀ ਨੇ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਵਲ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਤਕਿਆ ਦੇਵੀ ਮਾਂ, ਬਰਕਤੇ ਭੂਆ, ਬਾਲੋ ਤੇ ਰਲੀ ਭੈਣ, ਮਖਣੀ, ਐਲਿਚੀ ਦੋਸਤ, ਜਰਮਨ ਮੇਡ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਇਸਤਰੀ ਨੇ ਬੱਸ, ਰੇਲ, ਹੋਟਲ, ਸੜਕ, ਪਾਰਕ ਜਾਂ ਘਰ ਦੀ ਬਾਰੀ ਵਿਚੋਂ ਛਿਨ-ਲਿਸ਼ਕੀ ਕਿਰਨ ਵਾਂਗ ਮੇਰਾ ਸਾਹ ਰੁਸ਼ਨਾਇਆ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਪਵਿਤਰਤਾ ਤੇ ਗੌਰਵ ਦਾ ਉਭਾਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ।”

ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਵੀ ਹੱਦ ਦੇ ਪ੍ਰੋਰਕ ਵਜੋਂ ਸਿਰਜਣਸ਼ੀਲ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਵਾਨਦਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਦੇ ਸੁੱਹਪਣ, ਮਨਮੋਹਕ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਮਾਨਵੀ ਗੌਰਵ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਤੀਸਰੀ ਅੱਖ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪਹਿਚਾਨਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰਬਖਸ਼ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਵਿਹਾਰੀ ਸਫਲਤਾ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਵੀ ਸਿਆਣਪ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਪੁੱਤਰ ਵਜੋਂ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਦਾ ਆਗਿਆਕਾਰ ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਮਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਅਤੇ ਦਾਦੇ ਚੰਦ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਵੀ ਅੰਤਾਂ ਦਾ ਮੋਹ ਅਤੇ ਪਤੀ ਵਜੋਂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਜਗਮੀਤ ‘ਜੀਤਾਂ’ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਚਸ਼ਮਾ ਮੰਨਿਆ। ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚਲਾ ਮੋਹ, ਸੱਚ, ਲਗਾਊ, ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ, ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਨੇੜਤਾ, ਸੰਸਾਰਕ ਸਿਆਣਪ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਉੱਚਾ ਆਦਰਸ਼ ਹੋ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਸਾਂਭ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਦੋਸਤਾਂ ਮਿੱਤਰਾਂ ਵਲ ਸਨੇਹ ਉਸਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਮੂਲ ਤੱਤ ਹੈ।

ਗੁਰਬਖਸ਼ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਅਲਗ-ਅਲਗ ਭਾਗਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਸੱਚੀ ਜੀਵਨ ਕਥਾ ਨੂੰ ਬੜੀ ਈਮਾਨਦਾਰੀ, ਸ਼ਿਕਤ, ਦਲੇਰੀ, ਸੁੱਝ ਰਾਹੀਂ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਸਿਰਜਨਾ ਦੀ ਪੂਰੀ ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਧਿਆਣ 'ਚ ਰਖਕੇ ਸਿਰਜੀ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਬਚਪਨ, ਜਵਾਨੀ, ਪਿਛਲੀ ਉਮਰ ਦਾ ਬਹੁਪਸਾਰੀ ਵਰਨਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਅਣਦਿਸਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਸੂਖਮ ਅਤੇ ਅੰਤਰੀਵੀ ਮਾਨਸਿਕ ਤਰੰਗਾਂ ਭਾਵ ਮਾਨਸਿਕ ਜੀਵਨ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਕੌੜੇ, ਮਿੱਠੇ ਅਹਿਸਾਸਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸਹਿਜਤਾ, ਸੰਜਮਤਾ, ਦੀਵਾਨਗੀ ਅਤੇ ਕੋਸ਼ਲਤਾ ਰਾਹੀਂ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਨਿਜੀ ਅਹਿਸਾਸਾਂ, ਸੁੱਪਨਿਆਂ, ਤਾਂਘਾਂ, ਇਛਾਵਾਂ, ਯਾਦਾਂ ਨੂੰ ਮਨ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ੀਲਤਾ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਦੀ ਬਣਤਰ ਅਨੋਖੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਜਗਤ ਵਿਚ ਸਦੀਆਂ ਤੱਕ ਜਿੰਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਬਣਾਈ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਸਫੀਰ, ਮੇਰੀ ਸਾਹਿਤਕ ਸਵੈਜੀਵਨੀ ਪਬਲਿਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ (ਸੰਪਾਦਕੀ)
2. ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੋਸ਼ੀ (ਸੰਪਾ.) ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਣ, ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ (ਪੰਨਾ 371)
3. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਦੀ ਸਵੈਜੀਵਨੀ, ਪਬਲਿਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, (ਭੂਮਿਕਾ)
4. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਦੀ ਸਵੈਜੀਵਨੀ, ਪਬਲਿਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ (ਮੰਜਲ ਇਸ ਲਈ) (ਪੰਨਾ 193)
5. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ, - ਉਹੀ - (ਪੰਨਾ 205, 207, 208)
6. -ਉਹੀ- ਮੇਰੀ ਜੀਵਨ ਕਹਾਣੀ - 3 - ਉਹੀ - (ਪੰਨਾ 88)
7. -ਉਹੀ- ਮੇਰੀ ਜੀਵਨ ਕਹਾਣੀ - 3 - ਉਹੀ - ਪੰਨਾ 13, 14, 15)
8. - ਉਹੀ - ਮੰਜਲ ਕਿਸ ਪਈ - ਉਹੀ - (ਪੰਨਾ 26)